

שיעור מספר 6 – פרדיגמות מרכזיות בסוציולוגיה

רוברט מרטון - תיאוריות בינוניות בהיקפן. המשך

הביקורת על התאוריה הפונקציונלית

1. התפיסה המבנית של מרטון תרמה להגמשת ההסבר הפונקציונאלי מכיוון שהציע לעסוק במחקרים אמפיריים על נושאים מוגדרים כמו עבריינות, פוליטיקה, בירוקרטיה והגירה. אולם, התרכזותה של התאוריה ביסוד הנורמטיבי¹ של החברה, כקובע את התנהגות בני האדם, לא אפשרה לה לתת הסבר למצבים חברתיים קונפליקטואליים. זאת משום שהקונפליקט אינו נמצא בתחום הנורמטיבי, אבל הוא חלק חשוב מהסוציולוגיה. קשה גם להתייחס ליסוד הנורמטיבי בחברה שהיא לא הומוגנית, בה גם הנורמות אינן אחידות.
2. יש שראו בתיאוריה אוטופיה², משום שהתמונה ההרמונית אותה היא מתארת, אינה תואמת את המציאות.
3. התיאוריה חסרה את מימד ההתפתחות ההיסטורית.

מרטון ניסה לפתח פרדיגמה לתיאור פונקציונלי הוא הסכים עם חבריו על הצורך להתמקד בתופעות בקנה מידה גדול, בשונה מחבריו הוא טען שהפונקציונליזם אינו יכול להסתפק בהתבוננות בפונקציות, בעיקר פונקציות חיוביות וצריך לבחון גם דיספונקציה. וגם את התוצאות הלא-פונקציונליות של פעילות חברתית.

חרף עבודתו של מרטון ניתן לומר כי התיאוריה מתמקדת יתר על המידה במגבלות של יחידים ומקבלת את הלגיטימיות של אליטות מבחינה מתודולוגית ההסברים של תיאוריה זו הם הסברים טליאולוגיים (הם לא מסבירים שום דבר חדש והם מניחים מראש שהסיבה היא תכליתית בטיבה – ראה הסבר על טליאולוגיה בשיעור קודם)

פרדיגמת הקונפליקט החברתי

תיאוריות הקונפליקט - Conflict Theories

- אין תיאוריית קונפליקט אחידה וכוללנית אלא מספר תיאוריות להן אפיונים משותפים.
- זוהי גישה תיאורטית הרואה בחברה זירה של חוסר שוויון, המביא לשינוי ולקונפליקט.
- תיאוריות אלו הן שילוב בין מרקסיזם³ לבין חשיבה סוציולוגית, הבוחנת ומבקרת מבנים חברתיים כפי שהוגדרו במסגרת המחשבה הפונקציונאלי-סטרוקטורלית.

תיאוריות אלו התפתחו כחלופה לפונקציונליזם הסטרוקטורלי אשר הוצג כמוגבל מבחינת יכולתו להסביר שינויים חברתיים. גישה תיאורטית זו משלימה את הפרדיגמה סטרוקטורלית פונקציונאלי המדגישה את הסולידריות החברתית. יחד איתה הגישה הזו דנה גם בהלימה וגם בקונפליקטים בחברה.

¹ בוחנת רק את האספקטים שמשרתים את החברה. נורמטיבי – מקובל, תקני, סטנדרטי, אמת מידה מוסכמת, נורמלי

² מציאות אידאלית שלעולם אינה מתגשמת

³ נזכור שעל פי תורתו של קרל מרקס יש ניגוד אינטרסים המוביל לקונפליקט חברתי מתמיד, מרקס התמקד בפן הכלכלי

ניתוח קונפליקטים מצביע על כך שמבנה חברתי מיטיב עם אנשים מסוימים (למשל בעלי הון), יותר משהוא תורם לתיפקודה הכולל של החברה. (זהו הסבר מרקסיסטי)

הנחות היסוד של תיאוריות אלו:

- התנהגות האדם מודרכת על ידי אינטרסים, הערכים באים להצדיק אותם.
- הבסיס לכינונו של מבנה חברתי הוא: כוח, שליטה וכפייה.
- קיים קונפליקט מתמיד בין קבוצות, על משאבים שונים, השינוי החברתי שהוא פועל יוצא ממנו, על כן גם בלתי נמנע. קונפליקט -> שינוי חברתי
- תיאוריות הקונפליקט מושתתות על הגותם שלקראל מרקס, מקס ובר, גיאורג זימל⁴ ואח'.

רלף דהרנדורף (1929-2009) - Dahrendorf סוציולוג גרמני בן זמננו, תיאוריית הכפייה:

דהרנדורף שייך לקבוצה שמשוייכת לתיאוריית הקונפליקט, אך בעיקר עסק בנושא הכפייה, להלן עיקרי התיאוריה

- קונפליקטים מתרחשים בין קבוצות שונות בחברה על רקע של הבדלי כוח ביניהן.
- הבדלים אלו, יחד עם יחסי הסמכות הקיימים בחברה, גורמים לאנשים נטולי כוח להתארגן כדי להשיגו.
- בכל מצב ממוסד של שליטה, קיימת אפשרות לשינוי.
- גורמים המגבירים את הסבירות להיווצרות קונפליקט: תנאים פסיכולוגיים, חברתיים, פוליטיים וטכניים. (מבוסס על התיאוריות של מקס ובר והגדרת הבירוקרטיה)
- מדגיש את מיסודו של הקונפליקט ואת הלגיטימיות שקיבל במדינה דמוקרטית ליברלית.
- רואה בבריתות, בתחרות ובמשא ומתן את התחליף לקונפליקטים האלימים של המאה שעברה. עדיין יש קונפליקטים בחברה, אבל ניתן להמיר קונפליקט אלים במשא ומתן.
- בשונה ממרקס, שהתמקד בקונפליקט מרכזי אחד (הבעלות על אמצעי הייצור), הוא מציין ריבוי של קונפליקטים התורמים דווקא לכינון סדר חברתי יציב. (אבל גם בסיס לשינוי)
- מקור הכוח בחברה בת זמננו הוא בניהול, ועל כן נוצר מעמד בינוני רחב, הנטול תודעה מעמדית.

החלופה העיקרית של הפונסקציונליזם הסטרוק' בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20 היתה תיאוריית הקונפליקט. התרומה המפורסמת למסורת המחקרית של תואריה זו היתה תורתו של דהרנדורף. בהשוואה לפונק' דהנדרוף התמקד בשינוי בשינוי המשקל, בקונפליקט במקום בסדר חברתי והוא שאל כיצד חלקיה השונים של החברה תורמים לשינוי במקום ליציבות ולקונפליקט וכפייה במקום ריסון

⁴זימל – בן דורם של וובר ושל דורקהיים. למרות זאת – הוא לעולם לא מוזכר איתם בנשימה אחת. יליד גרמניה וסוג של אינטלקטואל עירוני. כרגיל בין גדולי ההוגים – גם הוא היה בן של סוחר יהודי שהתנצר. הוא חקר את ההשפעות של האינטראקציה הבין אישית של האדם על רקע ההתפתחות התעשייתית של גרמניה במאה ה-19. (כנראה הקדים להבין את הבעיות של הפרט, יחסית להוגים בני זמנו). הוא לא הדגיש בעיות חברתיות וגם לא את המאמץ של העובדים בחברה מתועשת. הוא גם לא קרא תיגר על המעמד האריסטוקרטי של בעלי האחוזות. מתייחס לעניים כאל "טיפוס חברתי" אבל לא השתתף בפעילות פוליטית כדי לשנות את מצבם. בשונה מבני דורו (ענקי הסוציולוגיה הקלאסיים) הוא לא התעניין בבעיות הגדולות של המבנה החברתי אלא התייחס למערכת היחסים בין יחידים. הוא ראה ברשת היחסים הזו כמועדת לשינוי מתמיד משום המורכבות הרבה שלה. הוא נהג לחשוף בעבודתו את ההיבט הסמוי שקיים בהתנהגות היום יומית וכתב בהרחבה על אינטראקציות בין אישיות. והדגיש את גודל הקבוצה והשפעתה על שינוי חברתי. הוא גם התייחס להשפעת השימוש בכסף, כאמצעי חליפין וכצורה של אינטראקציה חברתית. את עבודתו ביקרו סוציולוגים, היסטוריונים ופילוסופים שלא ראו בעין יפה את העדרה של מסגרת תיאורית כוללת של התובנות שלו. על בסיס עבודתו התפתח המחקר האמריקאי בפסיכולוגיה חברתית ובחקר הקבוצה הקטנה באמצעות סוציולוגים מאונ' שיקגו. אך השפעתו של הסוציולוגיה בכלל קטנה מהשפעתם של בני דורו.

נורמטיבי. הוא פיתח תיאוריית קונפליקט בקנה מידה גדול המקבילה לתיאוריית הסדר של הפונק'. הוא הדגיש סמכות, עמדות, התאגדויות המתואמות באופן כפוי ואינטרסטים בדימויי קבוצות וקבוצות אינטרסים וקבוצות קונפליקט. התמקדותו בנושאים אלו, קושרת אותו ישירות לפונק' הסטרוק' וכתוצאה מכך התיאורייה שלו לוקה בפגמים בדיוק כמו אלה שישנם בפונק'. שתי התיאוריות מתמקדות כמעט באורח בלעדי ברמת המאקרו. וכתוצאה מכך תורמות מעט מאוד להבנת החשיבה וההתנהגות של הפרט. הביקורת על תורתו טוענת שהיא מייצגת נסיון שטחי לשילוב התיאוריה המרקסיסטית ויש שראו בה גם תרגום לקוי של המרקסיזם לשפת הסוציולוגיה. ביקורת נוספת טוענת שהוא הסתפק בתיאוריות חלופיות של סדר וקונפליקט במקום לחתור לאינטגרציה תיאורתית של שני התחומים.

לואיס קוזר (1913-2003) - Lewis Alfred Coser

- ראה את הקונפליקט החברתי כבלתי נמנע ובחן את סיבותיו, מידת האלימות הכרוכה בו והפונקציות שלו.
- לדעתו, קונפליקט עם קבוצת חוץ, מגביר את התודעה הקבוצתית ואת הסולידריות הפנימית.
- הקונפליקט מסמן גבולות בין קבוצות, מבהיר ניגודים ותורם לריכוזיות בקבלת החלטות (מחזק אנשים בעלי כריזמה).
- דהרנדורף כמו גם קוזר תרמו לגיבוש תיאוריית הקונפליקט, אולם שניהם לא שללו לחלוטין את המסורת הפונקציונאלית.

ר.ו. מילס (Mills C. Wright) – מודל הכוח והקונפליקט:

- ראה באנשי הצווארון הלבן, רובד חברתי רחב, הנטול תודעה מעמדית ופוליטית, תוצר מובהק של תרבות ההמון המודרנית.
- לדעתו, רובד חברתי זה אדיש ונפחד, השיג אמנם יתרונות חומריים, אולם בתמורה איבד את הכול, למרות שהוא מחזיק באשליה שהכוח בידיו.
- מקור השליטה המודרנית היא הביורוקרטיה, ששליטתה מוסדית ולא אישית. היא רואה בעולם אמצעי למניפולציה, ומנצלת את הנשלטים לא באופן חומרי, אלא באופן רוחני.
- מילס, מסתייע במשנתו של מרקס, אולם המודל שפיתח מתאים לחקר החברה התעשייתית המורכבת. הנושאים אותם הדגיש - כמו חשיבותה של המדינה וביורוקרטיה כמקור של כוח בחברה, אינם חלק מהגותו של מרקס.

רנדל קולינס - Randall Collins

הנחות היסוד לגישתו של קולינס:

- נקודת המוצא לחקירה סוציולוגית הן קבוצות חברתיות או ארגונים ולא החברה בכללותה.
- הוא אינו בוחן פונקציות חברתיות אלא את המאבקים המתנהלים בין הקבוצות השונות על קידום אינטרסים.

- חברה היא תוצר של זהות אינטרסים בין קבוצות, כמו גם תוצר של כפייה על ידי קבוצה אחת על אחרת ולא תוצר של אינטגרציה והפנמת ערכים. (יש כאן התפכחות מהתפיסה האידאלית של התיאוריה הפונקציונלית)
 - החברה נמצאת בתהליכי שינוי מתמידים כתוצאה ממאבקים להשגת יתרונות פוליטיים.
 - הקונפליקט נסב על משאב נדרש לרבות **כסף, כוח וכבוד**.
 - בעלי המשאבים מחזקים אחיזתם באמצעות הסדרים מוסדיים המבוססים על כפייה ומניפולציה. נקודה למחשבה - לא פעם נאמר על חברות הייטק שהן "כלוב של זהב"⁵, מהו כלוב של זהב אם לא הסדר מוסדי הנועד להנציח מצב בו בעל ההון זוכה לשרותם של עובדים (ויש לציין, זוכה גם למירב שעות הערירות שלהם) תמורת תנאי עבודה שבולטים בעיקר מהיותם שיפור (לעיתים אמיתי ולעיתים מראית עין של שיפור) לעומת המקובל עבור שכירים אחרים במשק. הסדר זה נראה מתגמל עבור עובד ההייטק- בשל הרווחה היחסית בה הוא חי ולכן קטן הסיכוי שהוא ירצה לגרום למהפכה שתמחק את ההבדלים בינו לבין בעל ההון.
 - בכל ארגון מתקיימות זו בצד זו עבודה יצרנית ועבודה פוליטית. הפוליטית, אינה ניתנת לפיקוח והיא הקובעת את אופי הארגון ואת יחסי הכוח בו. זאת למרות שיש היררכיה לכאורה שקיימת בארגון.
 - המבנים החברתיים הם הביטוי הממוסד לשאיפה של יחידים לשפר מצבם באמצעות משאבים זמינים, אינטרסים זהים וכו'. נקודה זה מסמלת את תחילתה של חשיבה מיקרו חברתית.
 - קולינס כינה את גישתו "סוציולוגיה היסטורית" (המצביעה על תהליך המתרחש לאורך זמן) כדי להבדילה מן ההסבר הפונקציונאליסטי שאופיין בניתוח סטטי של החברה ותהליכיה.
 - על פי גישתו, בדומה לארגונים חברתיים שונים, גם במדינה קיימת אלימות, אולם "שם האלימות היא מאורגנת" (משטרה, צבא).
 - הוא הדגיש את העובדה שתיאוריות הקונפליקט מתמקדות בדרך כלל במבנים חברתיים, אך אינן אומרות דבר על היחידים הפועלים, על מחשבותיהם או על מעשיהם.
 - הגישה הניאו וובריאנית של קולינס, מדגישה את הסדר החברתי המבוסס על מאבקים בין קבוצות המתמודדות על סוגים שונים של משאבים.
 - גישתו התיאורטית מנוגדת לתיאוריה הפונקציונלית.
- קולינס ניסה לפתח תיאוריית קונפליקט משולבת יותר שיש בה גם מיקרו וגם מאקרו. כמו דהרנדרוף הוא אינו תומך ממש בתיאוריית קונפליקט מרקסיסטית. הוא השתמש במרקס כנקודת מוצא. אבל וובר ודורקהיים השפיעו עליו הרבה יותר.

⁵ השימוש במושג זה הנו בבסיס הויכוח הלא מוכרע בשאלה האם ועד כמה בעלי המקצועות החופשיים הם באמת חופשיים. זו אינה שאלה פשוטה ולי כידוע יש צד מאוד אישי בעניין. להשקפתי, בעידננו – חופש הוא קודם כל עניין אישי הנמצא באחריותו של כל אדם. תודעה כוזבת – יכולה להתקיים גם בעידן האינטרנט ומהפכת המידע אבל יותר מאי פעם – היכולת להביט מעבר לה דורש קודם כל בחירה אישית ואת האומץ להסתכל מעבר למובן מאליו. ספציפית, ניתן לומר כי בתרבות ההי-טק של ישראל